

Afstandelijke betrokkenheid

Jan Willem Duyvendak en Paul Scheffer

over de politiek van onderzoek naar integratievraagstukken

Tot nu toe onderzochten wetenschappers nauwelijks of autochtonen en allochtonen contacten onderhouden (Foto J.P. Berentsen)

Jan Willem Duyvendak is sinds 1 juli 2003 hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Als directeur van het Verwey-Jonkerinstituut was hij verantwoordelijk voor het onderzoek dat aan de parlementaire enquête van de commissie Blok voorafging. Paul Scheffer is publicist en bekleedt als buitengewoon hoogleraar de Wibautleerstoel voor grootstedelijke vraagstukken aan de Universiteit van Amsterdam.

In het integratiedebat wordt wetenschappers regelmatig verweten dat ze in weerwil van de feiten stug hebben vastgehouden aan het multiculturele ideaal. Wetenschappers hebben hun rol als onafhankelijke arbiters verloren en zitten nu zelf in de beklagdenbank. Jan Willem Duyvendak en Paul Scheffer gaan in discussie over de oorzaken van de onvrede en proberen te bepalen hoe wetenschappers betrokken kunnen zijn zonder hun afstandelijkheid te verliezen.

JUSTUS UITERMARK

Voordat Paul Scheffer zijn artikel 'Het multiculturele drama' publiceerde, werd op de opiniepagina van Nederlands meest gerespecteerde krant NRC Handelsblad nauwelijks gediscussieerd over migratie en integratie. En dat terwijl er volgens Scheffer reden voor zorg bestaat. In de laatste alinea van zijn geruchtmakende artikel stelt hij dat het "multiculturele drama dat zich in Nederland voltrekt de grootste bedreiging van de maatschappelijke vrede is". Om te voorkomen dat "hele generaties onder het mom van tolerantie worden afgeschreven" moest volgens Scheffer een parlementair onderzoek naar het immigratie- en integratiebeleid worden ingesteld. Nadat het artikel een stortvloed van reacties had losgemaakt, kwam dat onderzoek er ook. De commissie onder leiding van VVD'er Stef Blok gaf op haar beurt opdracht aan het Verwey-Jonkerinstituut om op systematische wijze de doelstellingen, middelen, prestaties en gebreken van het beleid in kaart te brengen.

Als directeur van het Verwey-Jonkerinstituut droeg Jan Willem Duyvendak de verantwoordelijkheid voor het onderzoek. Al voordat de resultaten bekend waren, kwamen de onderzoekers zwaar onder vuur te liggen. SP'er Ali Lazrak stelde dat het Verwey-Jonker te nauw betrokken was geweest bij het beleid om een onafhankelijk oordeel te vellen. Anderen meenden dat Duyvendak als actief lid van GroenLinks vooringenomen was en nooit de opdracht had mogen krijgen. Heel even speelden wetenschappers een rol in een schandaaltje zoals we wel meer zien in de media. De commotie over het rapport roept ook fundamentele vragen op over de manier waarop wetenschappelijk onderzoek zich moet verhouden tot de maatschappij. Aan de ene kant is er de eis van relevantie die voorschrijft dat kennis bruikbaar moet zijn. In het geval van sociologie, planologie en sociale geografie betekent dat meestal dat wetenschappers zich nuttig moeten maken voor de overheid. In die zin heeft de wetenschap het uitstekend gedaan. Zij was immers van het begin af aan nauw betrokken bij het beleid. Aan de andere kant is er echter de eis van zelfstandigheid en onafhankelijkheid. De indruk is gecreëerd dat integratieonderzoekers aan die eis niet konden voldoen. Zij hebben teveel bijgedragen aan het beleid om een afstandelijk oordeel te

kunnen vellen. In deze optiek ging aan de politisering van het onderzoek van de commissie Blok de verwetenschappelijking van de politiek vooraf. Gegeven deze tegenstrijdige eisen: hoe moeten wetenschappers zich opstellen in het publieke debat, wat is hun verhouding tot opdrachtgevers en in hoeverre moeten zij de overheid bestrijden of ondersteunen?

JWD: "Ik moet zeggen dat ik schroom heb om in abstracte termen over dit soort grote vraagstukken te praten. In je dagelijkse werk ben je erg intuïtief. Reflexief ben je vooral als je boeken over dit onderwerp leest of als anderen ons terecht een spiegel voorhouden. Toch wil ik wel proberen te expliciteren wat ik doe of probeer te doen. Dat is een bijdrage leveren aan het wetenschappelijk debat. Ik wil dus bijdragen aan het maatschappelijke debat en aan beleid, maar ik wil vooral de wereld begrijpen. Mijn primaire drijfveer is nieuwsgierigheid. Daarom wil ik ook dat studenten sociologie gaan studeren: zodat we iets beter kunnen begrijpen hoe samenlevingen zich gedragen.

Zo'n visie op wetenschap is trouwens niet zo gangbaar als je zou vermoeden. Ik kom net terug van de jaarlijkse bijeenkomst van de Amerikaanse sociologen. Daar werd een motie aangenomen tegen Bush' plannen om de grondwet te veranderen om het homohuwelijk

te verbieden. Vorig jaar hadden ze een motie aangenomen tegen de oorlog in Irak. Blijkbaar vonden ze dat ze als sociologische vereniging een beter politiek oordeel konden vellen dan anderen. Van die stroming ben ik dus niet. Ik vind dat wetenschappers een andere rol hebben dan moralisten of politici. We leven natuurlijk in een samenleving die volkomen doortrokken is van normativiteit, maar toch moet je als wetenschapper proberen zo objectief en controlebaar mogelijk kennis in te brengen.”

PS: “Ik heb ook een zekere terughoudendheid om erover te praten. Je vervalt natuurlijk al snel in zelfrechtvaardiging. Als ik mijn eigen rol bekijk dan zou ik mijzelf nooit omschrijven als wetenschapper, maar ook niet als journalist en ook niet als politicus, zeker niet als beleidsmaker. Ik vind ‘publieke intellectueel’ wel een aardige term. Ik heb een vrij romantisch idee daarbij. Namelijk dat ik als eenling met mijn pen de wereld tegemoet treed.”

Kan je dan als geïnformeerde buitenstaander een beeld geven van de rol van de wetenschap?

PS: “Ik stam uit de traditie van de studentenbeweging. Die had de kritische universiteit als ideaal en dat zou ik eigenlijk nog steeds als uitgangspunt willen hanteren. Namelijk een universiteit die wel betrokken is bij grote maatschappelijke vragen, maar tegelijkertijd in z'n onderzoek zoveel mogelijk kritische distantie heeft ten opzichte van de macht. Dat is dus ook mijn kritiek: ik vind dat in de praktijk de verstrengeling tussen wetenschap en beleid te sterk is geworden. Dat geldt op dit terrein, maar ook veel breder. In die kritiek zit natuurlijk weer als spiegelbeeld een situatie die ik mij kan wensen, namelijk een overheid die veel meer geld investeert in de universiteit en een universiteit die met een grote mate van onafhankelijkheid kan bepalen wat zij belangrijk vindt.”

JWD: “Daar zijn we het over eens. Er zijn te weinig vrij besteedbare middelen. Over NWO, de organisatie die in Nederland de fondsen verdeelt voor zogenaamd fundamenteel wetenschappelijk onderzoek, zou je het lang kunnen en moeten hebben vind ik. Er zijn wel vrije programma's, maar die worden meer en meer geïnstrumentaliseerd door overheidsdepartementen. Er zijn veel gemengde commissies die voor de

helft bestaan uit wetenschappers, maar voor de andere helft uit ambtenaren. Op die manier bepalen ambtenaren dus mede welke vragen gesteld worden. De meeste risico's zitten echter in de derde geldstroom, het opdrachtonderzoek. Deze geldstroom is naar verhouding te belangrijk geworden. Om het voortbestaan van een instituut te garanderen, ben je nu bijna gedwongen fondsen uit deze stroom aan te trekken. Ik moet mezelf daarom steeds de vraag stellen of er voldoende vrijheidsgraden zijn bij dergelijk onderzoek om aan je eigen academische standaarden te voldoen. Toch geldt aan de universiteit nog altijd dat het onderzoek openbaar is. Als het even kan worden de resultaten gepubliceerd en kunnen anderen kritiek leveren op de methodes. Dat is niet zo voor commercieel onderzoek. De onderzoeksbureaus krijgen nu veel meer opdrachten dan voorheen maar de resultaten blijven doorgaans uit de openbaarheid. Je weet niet of er reden is tot argwaan omdat je geen inzicht hebt in de informatiestromen tussen die bureaus en de departementen.”

Kunnen jullie dat concreet maken voor het onderzoek en beleid op het gebied van integratie?

PS: “Die vervlechting zie je heel sterk bij onderzoek naar minderheden. In een discussie die ik met Rinus Penninx [directeur Instituut voor Migratie- en Etnische Studies aan de Universiteit van Amsterdam, JU] had, sprak hij over een gecontroleerde arbeidsdeling tussen beleid en onderzoek. Ik geloof zelfs dat hij het over een vervlechting had. Dit zie ik als een groot probleem, omdat ook gestreden moet worden over het raamwerk waarbinnen een vraagstelling zich ontwikkelt. Een arbeidsdeling veronderstelt te zeer dat je het eens bent over de vraagstelling. Ik zou zeggen dat je als politicus of beleidsmaker het gezichtspunt hebt van beheersing. Je hebt dan een ander type kennis nodig dan als onafhankelijke wetenschapper. Diezelfde Penninx heeft eens geschreven dat na 1980, toen het minderhedenbeleid steeds meer gestalte kreeg, de rijksoverheid een dominerende invloed kreeg. De visies op onderzoek weerspiegelden de beleidsprioriteiten. Het gaat hierbij niet om een instrumentele keuze van de onderzoekers, men was het gewoon over een aantal belangrijke zaken eens.

Eigen zuil: teken van emancipatie of segregatie? (Edwin van der Schoot)

Toen ik bij de commissie Blok kwam getuigen met Han Entzinger, Rinus Penninx en Frank Bovenkerk werd dat goed merkbaar. Bovenkerk zei dat ‘we’, wetenschappers en beleidsmakers, in de jaren tachtig heel goed bezig waren, dat er goed werd samengewerkt aan het wezenlijk vormgeven van de multiculturele samenleving. Die droom ligt nu dus in duigen.

Dat verlangen naar consensus is niet uniek voor onderzoek naar integratievraagstukken. Je ziet het ook in de politiek en de literatuur. In Nederland wordt weinig op het scherpst van de snede met elkaar gedebatteerd. Er wordt niet gevochten, er is een ontzettend consensusgerichte houding.”

JWD: "In krantenartikelen, ook in die van jou, wordt vaak een dubbele en tegenstrijdige kritiek geformuleerd. Enerzijds stelt men dat wetenschappers verdomd eigenwijze multiculturalisten zijn die ons een bepaalde filosofie hebben opgedrongen. Anderzijds zegt men dat wetenschappers horig waren aan het beleid en dat ze opschreven wat de overheid wilde horen. Die beelden botsen met elkaar: wetenschappers kunnen niet én bevlogen idealisten én een soort van quasi-ambtenaren zijn. De interpretatie die je nu geeft vind ik interessanter, namelijk dat door veelvuldige interacties en diepgewortelde gemeenschappelijke overtuigingen beide partijen naar elkaar toetrokken."

Kunnen jullie die consensus benoemen?

PS: "Jazeker. Men was het eens over ten minste vier zaken. Ten eerste vond men dat migratie iets is van alle tijden. Daarmee werd elk verzet ertegen gezien als irrationeel. Ten tweede werden immigratie en integratie los van elkaar beschouwd. Er waren twee verschillende departementen voor en men deed alsof immigratie niets te maken had met mogelijkheden of onmogelijkheden van integratie. Een derde gedeelte veronderstelling was dat integratie een kwestie van tijd was. Het zou vanzelf beter gaan. Ten vierde werd integratie opgevat als een materiële lotsverbetering en niet als een morele of culturele aangelegenheid. Voor dit gesprek is verder van belang dat men alleen keek naar terreinen waarop direct ingegrepen kan worden. Dat betekent dat je bijvoorbeeld wel kijkt naar onderwijsprestaties, maar niet naar denkbeelden van jongeren over het huwelijk of hun ouders. Dat zijn dingen die niet direct onder invloed staan van beleid – en dat is maar goed ook – maar waarin we misschien op een meer fundamentele manier de dynamiek van de samenleving kunnen beschouwen. Die spanning heeft ook te maken met het onderscheid tussen onderzoek voor beleid en fundamenteel onderzoek. Een politicus denkt noodzakelijkerwijs op de korte termijn, maar veel echt interessante processen kan je alleen over een heel lange periode onderzoeken."

JWD: "Ik vraag me ten eerste af of die consensus zo sterk was. Engbersen en Burgers hebben bijvoorbeeld een artikel geschreven over precies het onderwerp dat jij zo belangrijk vindt: de receptie van migranten door bewoners in Spanje. Bovenkerk schreef al eind jaren tachtig over criminaliteit onder allochtonen. Hij kreeg een stortvloed van reacties over zich heen. Het debat was dus altijd al doortrokken van normativiteit. Nu bestaat heel erg het idee dat sommige dingen niet gezegd konden worden. Het is een a priori assumptie in het huidige debat dat er wetenschappelijke taboes waren – de zogenaamde eenzijdigheid die men in het verleden ziet, is misschien ook en vooral een projectie op het verleden van de onvrede die tegenwoordig algemeen wordt gevoeld. Ik zou willen benadrukken dat er ook in het huidige debat sterke eenzijdigheden zitten. Degenen met een straffe mening krijgen alle ruimte om hun

verhaal te doen, ook als hun onderzoek niet al te best is. Ruud Koopmans kreeg bijvoorbeeld veel aandacht voor zijn vergelijking tussen Nederland en Duitsland. Ik vind hem een fantastische wetenschapper en heb ook veel onderzoek met hem gedaan, maar dit is, op zijn zachtst gezegd, niet zijn beste werk. Iets soortgelijks zien we bij kranten. De bijdragen van critici zoals Ellian zijn vaak van een bedenkelijk niveau, met name omdat zijn retoriek erop gericht is anderen de mond te snoeren. Er heeft wel een verschuiving plaatsgevonden, maar juist nu zit men dicht bij elkaar. Een open discussie met kennis van zaken blijft problematisch. Dat komt trouwens ook doordat in Nederland, anders dan in Canada of de Verenigde Staten, hier weinig mensen zijn geweest die het multiculturele ideaal goed onder woorden kunnen brengen, die de positieve aspecten van multiculturaliteit benadrukken."

Jullie hebben duidelijk verschillende invalshoeken bij het bekijken van de rol van wetenschap maar jullie zijn beiden ontevreden. Geeft het rapport van de commissie Blok en de discussie daaromtrent handvatten om de rol van wetenschap te heroverwegen?

JWD: "Dat denk ik zeker. Ik heb in ieder geval niet de neiging me tegen het rapport van Blok af te zetten. Een van de conclusies die ik heb getrokken, is dat het ook heel nuttig is dat de beleidsgeschiedenis zelf in beeld wordt gebracht. Tegen de verwachting in vonden we dat er heel wat nuance en diversiteit zat in het parlementaire debat: zaken als vrouwenbesnijdenis, criminaliteit en emancipatie werden regelmatig aan de orde gesteld. Ik vermoed dat in het maatschappelijke debat een vergelijkbare nuance en diversiteit zit. Dat is een duidelijke correctie op het beeld dat we nu hebben."

PS: "Ik ben duidelijk minder enthousiast. Die commissie had gewoon tegen Jan Willem en een paar anderen moeten zeggen: maak nu eens een goede integratie-index. Geen gedoe met vignetten, maar gewoon een aantal relevante dimensies van integratie inventariseren. Dat kan je dan bekijken voor de vijf of zes belangrijkste migrantengroepen in Nederland. Je weet dan hoe het ervoor staat met de integratie, nu weten we alleen iets over integratiebeleid. Hoe je

De mening van de man in de straat. (Foto Rogier van der Groep)

die vraag naar integratie beantwoordt, is grotendeels afhankelijk van de definitie – de wetenschap moet zich richten op die definitie. In het algemeen geldt dat wetenschappers zich veel te weinig bewust zijn van de veronderstellingen die achter hun definities schuilgaan. Bij onderzoek naar segregatie en integratie wordt integratie gemeten als achterstand op bijvoorbeeld onderwijs en arbeidsmarkt. Segregatie wordt gemeten met een index die aangeeft welk percentage mensen van een groep moet verhuizen om een gelijkmatige verdeling over de stad te realiseren. Jacco Dagevos schreef recent een interessant stuk waarin hij keek naar de mate waarin leden van verschillende groepen in aanraking komen met Nederlanders – dit is een andere manier om naar integratie en segregatie te kijken.”

JWD: “Dit is zeker waar. Er wordt veel langs elkaar heen gepraat, omdat wetenschappers vasthouden aan hun tamelijk enge opvatting over wat segregatie is. Om de relevante aspecten van de realiteit te meten, zouden ze definities meer moeten problematiseren. Maar het voorbeeld dat je nu noemt geeft tegelijk aan dat van politieke horigheid geen sprake is in het geval van segregatie-onderzoekers. Die blijven immers stug vasthouden aan de definities die in het internationale academische debat worden gebruikt en verstaan onder segrega-

tie dus heel iets anders dan bijvoorbeeld politici. Blijkbaar zijn ze toch niet zo erg met elkaar eens.”

Als het gaat om de verborgen veronderstellingen in indices en concepten, komt ook de kwestie van belangen in beeld. Wetenschappers worden doorgaans geacht neutraal en objectief te zijn. Toch hebben hun bevindingen en uitspraken maatschappelijke effecten. In hoeverre houden jullie rekening met de wijze waarop jullie werk raakt aan verschillende belangen?

JWD: “Door bepaalde belangen of gezichtspunten over het voetlicht te brengen, kan ik als onderzoeker onderwerpen agenderen die tot nu toe weinig aandacht hebben gekregen. Het is bijvoorbeeld correct dat er te weinig systematisch onderzoek is gedaan naar de problemen in achterstandswijken, waarbij vooral het perspectief van autochtonen ontbreekt. In ‘Meeting Point Nederland’ hebben we [JWD en Lex Veldboer, JU] gebroken met de gewoonte alleen naar allochtonen te kijken en hebben we het interactieperspectief centraal gesteld. Het heeft consequenties als je dat boven tafel haalt. Ik weet niet of je dat als belang wil zien, maar als je onderwerpen aankaart is dat natuurlijk ook een interventie in het debat. Een ander voorbeeld is de aandacht die er nu voor cultuur is. Die vind ik terecht,

maar op basis van onderzoek kan je stellen dat de link die vaak gelegd wordt met economische ontwikkeling zo sterk is. Ik problematiseer die relatie, omdat anders al snel het idee ontstaat dat assimilatie de enige denkbare weg naar emancipatie is. Wetenschappers moeten ervoor waken dat bij voorbaat zonder empirische grond handelingsalternatieven worden uitgesloten.”

PS: “Laat ik allereerst zeggen dat je niet te makkelijk interventies tot belangen moet terugbrengen. Als ik zeg dat meer aandacht uit moet gaan naar de receptie van migranten, is dat niet een poging om de belangen van autochtonen te dienen. Het gaat erom ook die aspecten van de realiteit in kaart te brengen. Dat gezegd hebbende, doe ik wel uitspraken vanuit een verbondenheid met Nederland – een verbondenheid die ik altijd opvat als een kritische loyaliteit. Het belang dat ik vertegenwoordig, of vertegenwoordigd zou willen zien, is het belang van de samenleving die zichzelf de middelen verwerft om ontspannen en tolerant te blijven. En die de kunst verstaat om, gegeven de demografische veranderingen die we nu meemaken, een open samenleving te blijven. Een samenleving die weet wat je nodig hebt aan gemeenschappelijkheid om op een vreedzame manier met elkaar van mening te kunnen blijven verschillen. Dat is een enorme kunst. Dus anders gezegd het feit dat Nederland een betrekkelijk tevreden, evenwichtige, ontspannen samenleving was en in zekere mate nog steeds is, die kunst, dat belang, dat vertegenwoordig ik.”

Justus Uitermark is als promovendus werkzaam bij de Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn promotieonderzoek gaat over de onvrede met het integratiebeleid.